ПЛЕТЕНИ РИЗНИЦИ ОТ ЕКСПОЗИЦИЯТА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Станимир Димитров

През вековете доспехите винаги са били важна и неотменима част от снаряжението на воина. Те са спомагали да бъде по-добре съхранен неговият живот. Поради високата си цена те са илюстрация на високия обществен статут на носещият ги.

Като едни от най-разпространените представители на защитните облекла се явяват ризниците, изплетени от метални халки.В научната литература за тях има разнообразна терминология. В българския език се е наложило названието ризница, което смятам да възприема за означение на описваните предмети. В рускоезичната литература доспехите изплетени, от тел се наричат *колчуга*, понякога, макар и рядко, се използва и староруската дума *пансирь*. В английския език се е наложило названието *chain mail*, което подобно на колчуга описва доспеха, съставен от пръстени. С такъв смисъл са и термините на италиански *cotta di maglia* и испански *cota de malla*.

В археологическата експозиция на Регионален исторически музей – В. Търново, са експонирани три ризници, на две от които е посветено настоящото изследване. Доспехите са съхранени в отлично състояние, което много спомага за тяхното проучване*.

Първата ризница има инвентарен № 757с/ТОМ, постъпила като откупка от частно лице в музея. Представлява дреха от желязна тел, с къси ръкави, висока яка и изрез на гърдите за полесно обличане. В долната си част отпред и отзад има изрез, улесняващ придвижването и яхването на коня *(Обр. 1)*. Размерите на доспеха поради неговото естество са твърде условни. Дължината е 85 см, ширината при раменете е 114 см, а долу 67 см. Ръкавите са дълги по 45 см, а ширината им в долният край е 32 см. Триъгълният изрез за врата е дълбок 19 см и широк 11 см. Яката, която отпред се е закопчавала след обличането на ризницата, е широка в основата си 24 см и висока 11 см *(Обр. 2)*. В тилната част се наблюдават два неправилни отвора, образувани вследствие повреда и изпадане на халките.

* Изказвам благодарност на: уредника д-р Евгени Дерменджиев за предоставения ми материал, на изпълняващата тогава длъжност директор на РИМ–В.Търново д–р Павлина Владкова; на реконструктора Иван Рендаков за ценните съвети.

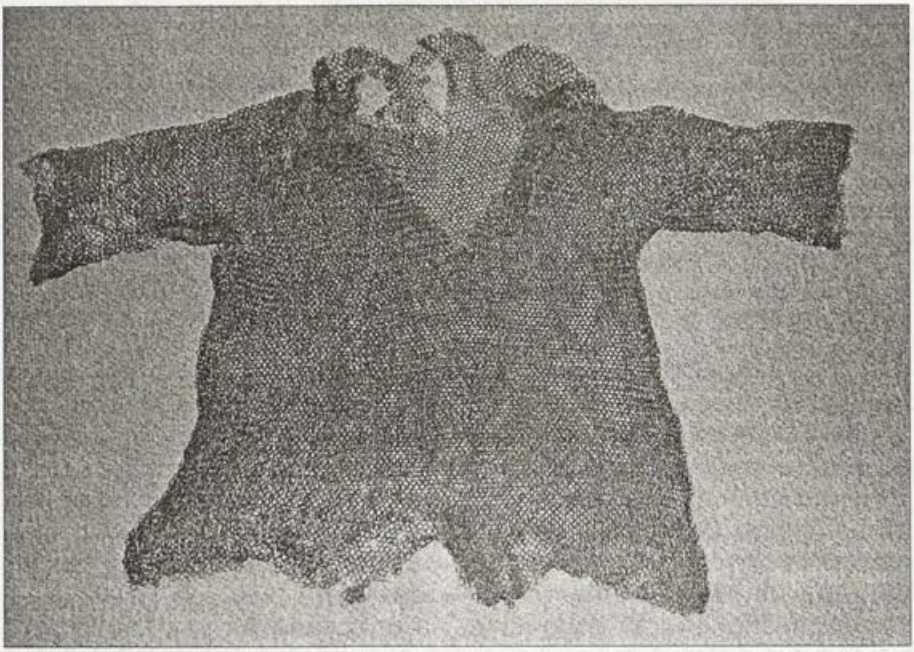

Обр. 1. *Ризница № 757с/ТОМ.*
Fig. 1. *Chain mail № 757c/TOM.*

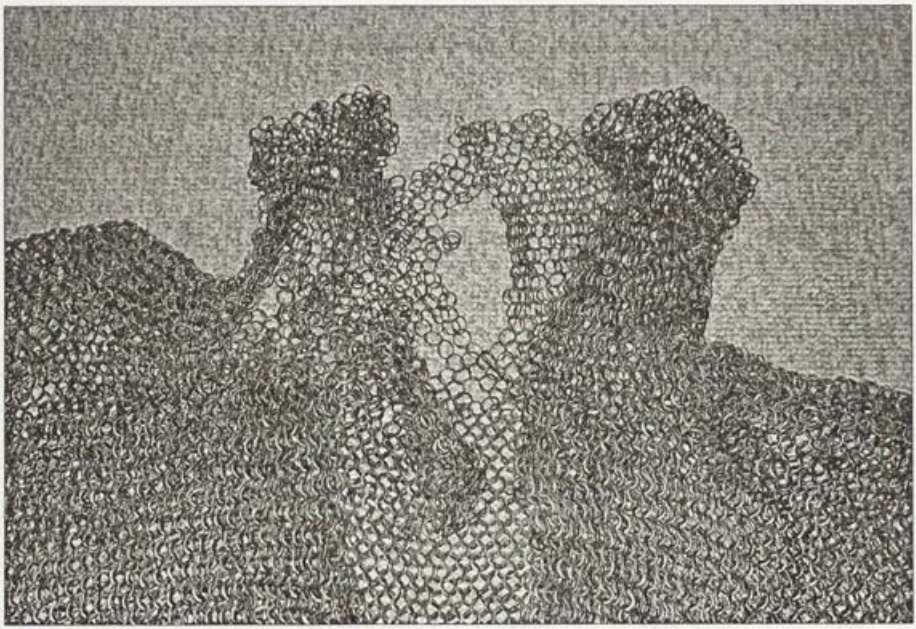

Обр. 2. *Яка на ризница № 757с/ТОМ.*
Fig. 2. *Chain mail collar №757c/TOM.*

Разглежданата ризница е изработена от халки с диаметър от 1,1 см. Дебелината на желязната тел е 0,1 см. Тези, които съставят корпуса, са сплескани, като по този начин кръглото им сечение е нарушено. Яката и ръкавите са изработени от халки с кръгло сечение. Визуално се създава представата, че в тези части те са с по-рядка плетка. Използвано е свързването на четири халки, разположени две по две чрез една пета, като са затворени чрез нит, също от желязо. По такъв начин се е възпрепятствало тяхното разтваряне и евентуално нарушаване целостта на бойното облекло. Броят на халките, от които е съставена ризницата, приблизително се изчислява на около 43000, а теглото 9,5 кг.

Втората ризница има инвентарен № КВП37с и принадлежи на Исторически музей – Свищов. Тя подобно на първата представлява дреха, изработена от метални халки с къси ръкави *(Обр. 3)*. Дължината при раменете е 81 см, а при бедрата 57 см. В долния край има два разреза, като този отпред е с дължина от 17 см, а задният 9 см. Ръкавите са с дължина от 25 см и ширина в края си 21 см. На места десният е силно разрушен, като в него има широки площи със загубени халки. И двата ръкава са изработени от халки, които са с по-голям диаметър от този на корпуса. Те са дебели 0,1 см, а диаметърът им е от 1,1 см. Ризницата има яка, която е висока 6 см, също изработена от по-големи халки, като тези на ръкавите. За да се облича по-лесно, доспехът има разрез на гърдите, които е дълбок 20 см. Халките на корпуса имат диаметър от 0,9 см при дебелина от 0,1 см. Приблизителният им брой в ризницата е около 31000, теглото 7 кг.

В литературата, посветена на защитното въоръжение, няма ясна представа къде първоначално възниква плетената ризница. Въпреки опити на отделни учени да идентифицират като нейни първооткриватели траките, все още господства мнението, че това са келтите, някъде около 300 г. пр. Хр. (Bishop, Coultson 1993, 59; Connolly 1998, 124–5; Russell Robinson 1967, 19–20).

Новият тип доспех можел да се произвежда в общества с развита металургия и умели ковачи. Предимствата, които той давал, били многобройни: сравнителна лекота, подвижност на тялото по време на бой, възможност за лесна поправка, добра защита от сечащите удари. Естествено халчестата дреха имала и недостатъци: висока цена, недостатъчна ефективност срещу мушкащите удари, поради подвижността на конструкцията се налагало обличането на подплатена дреха, често водещо до претопляне с всичките му отрицателни последици.

С усвояването на металургията на желязото, плетената ризница се наложила като основен тип доспех в края на Римската република. Тя продължила да се използва през Принципата и отново започнала да доминира в Късната Империя, за да стане

почти единственият вид метален доспех в Ранното средновековие. Когато през втората половина на XIII в. започнали да се появяват първите доспехи от железни плоскости, ризницата постепенно започнала да отстъпва на заден план. През XVI в. почти престанали да я употребяват в Европа (Borg 1979, 20–22).

На Изток този процес не се наблюдава. Традиционно предпочитащи по-лекото снаряжение, източните бойци запазват халчестата ризница като свой основен доспех чак до началото на XIX в., например в Османската империя, Персия и Индия (Nicolle 1996; Russell Robinson 1967, 117–123).

Най-важният компонент за изработването на плетена ризница е била телта. Самото ѝ производство е било бавен и труден процес, при който се е изисквало добро познаване на свойствата на метала. За една стандартна ризница се изразходвали между

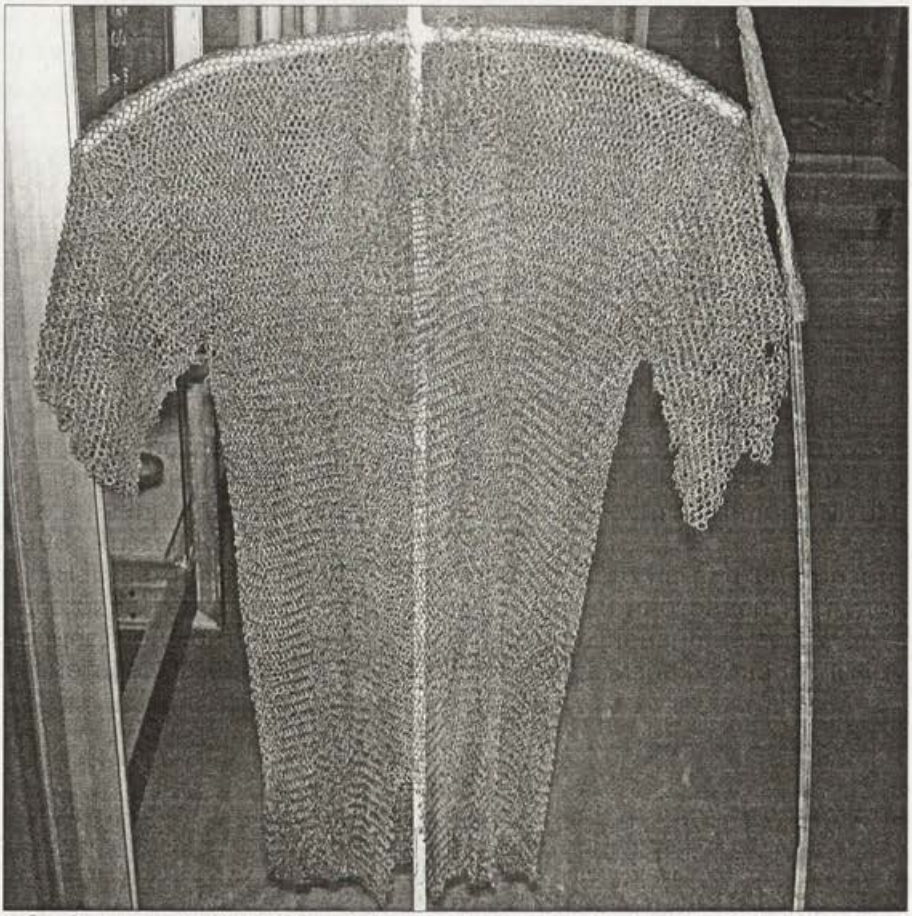

Обр. 3. *Ризница № КВП37с.*
Fig. 3. *Chain mail № КВП37с.*

600 и 800 м тел (Гордеев 1954, 64). Майсторът е трябвало първо чрез коване да оформи достатъчно тънка пръчка от желязо, която се е промушвала накрая през метална плочка с отвори в нея. Следвал процесът на самото изтегляне, като отворите, през които трябвало да се формува телта, можел да достигне до тридесет. През втората половина на XIV в. в Западна Европа започват да използват за изтеглянето водна сила (Pfaffenbichler 1998, 56–57). Полученият накрая продукт имал кръгло сечение, а дебелината най-често варирала от 1 до 1,5 см. Когато телта добиела желаната дебелина, оръжейникът започвал да я навива около кръгъл ствол, който трябвало да придаде нужния диаметър на халките. Получената желязна спирала се разсичала и се получавали множество отделни халки. Не рядко се срещат и леко сплескани или напълно плоски колелца. При тях се постигала по-голяма защитена площ при едно и също тегло с кръглите халки.

Обр. 4. *Изработване на ризница, миниатюра от XV в., Германия.*
Fig. 4. *Manufacturing of chain mail, miniature 15th century, Germany.*

Впоследствие започвал процесът на плетенето, при което доспехът е трябвало да бъде съобразен с фигурата на бъдещия собственик. На запазени миниатюри се вижда, че сборката е започвала от врата, раменете, после ръкавите и така докато се стигнело до долната част на ризницата *(Обр. 4)* (Martin 1953, 49–54; Pfaffenbichler 1998, 58–59; Reid, Martin 1960, 47–57). За улесняване на движението, нещо необходимо при бойни действия, под мишницата се оставял разрез или пък се поставяло специална триъгълна планка от халки.

Халките се нареждали най-често по четири, като петата ги захващала, промушвайки се през всички. За да не изпадат и да се предаде нужната здравина на ризницата, те се занитвали там, където били разтворени. Понякога краищата им само се допирали, като по този начин се печелело време при производството, но силно се снижавали защитните свойства на доспеха. Срещат се и халки, отсечени от тръба или щамповани от метален лист, така че нямало нужда да се занитват. При някои ризници отделни модели халки се комбинирали в общата маса.

Вън от всякакво съмнение е, че разгледаните ризници принадлежат към средновековната епоха. По-трудно е тяхното поточно датиране поради две основни причини.

Първата е консервативността на самия доспех. Плетените

ризници още в Ранното средновековие достигат една оптимална форма, която не се е налагало да бъде променяна.

Втората е липсата на подробни публикации и точно датирани артефакти от територията на България.

Двата разглеждани доспеха притежават множество общи детайли, което говори за вероятна синхронност на производството им. Ризниците имат къс ръкав, достигащ вероятно до лакътя на боеца или малко над него. Тази особеност на халчестите ризници се среща както в Европа, така и на Изток. Като цяло обаче за европейските ризници е характерен дълъг ръкав, дори и когато през XIII в. започват да се използват допълнителни защитни детайли за ръцете.

Интересна особеност на ризницата с № 757с/ТОМ е височината на предпазната яка. При запазените плетени ризници, експонирани в различни музейни сбирки от България, яките винаги са представени разтворени. Този факт поражда мисълта, че те са се носели така, подобно на тези при ризите. На практика би било безсмислено да се направи такава част от метал, без тя да има функционално приложение. Върху запазени надгробни паметници от Западна Европа, датиращи от XIV–XV в., се вижда, че яките винаги са изправени, обгръщащи плътно врата *(Обр. 5, 6)*. Подобни данни представят миниатюрите и рисунките от периода *(Обр. 7, 8)*.

В редица музеи се съхраняват оригинално запазени ризници, които имат прокарани кожени ремъци в яките, като по такъв начин те са стояли изправен около врата *(Обр. 9)*. При шест ризници, постъпили от Троицко-Сергиевския манастир в Оръжейната палата в Москва, в яките освен ремъци има запазени и копринени шнурове (Гордеев 1954, 89).

Явно по такъв начин е била устроена и търновската ризница, предоставяйки добра защита на носещият я. Възможно е подобно на някои от ризниците, използвани в Турция, Персия, Индия, яката да е била облечена със скъп плат: коприна или бархет (Чахкиев, Нарожный 1990, 128–135; Russell Robinson 1967, 122). При някои от източните образци шлемове е липсвала защита за врата и гърлото от халки, така че една висока яка се е явявала необходимост. Това е отличителна характеристика на турските ризници (Аствацатурян 2002, 67–68).

Друга особеност на двете ризници е изработването на ръкавите и яките от халки с по-голям диаметър, отколкото тези на корпуса. Това предлага две възможности. Тези части от тялото са имали по-малка нужда от защитеност, за разлика от гърдите. Поради това за тяхната изработка е отделено по-малко внимание.

Възможно е добавянето на ръкавите и яките да е станало в един по-късен етап след изработването и известна употреба на ризниците. Основание за това предположение ми дават множество запазени артефакти в Royal Armory в Leeds, Deush Historical

Обр. 5. *Статуя на Бернабо Висконти, края на XIV в., Милано.*
Fig. 5. *Statue of Bernabo Visconti, late 14th century, Milan.*

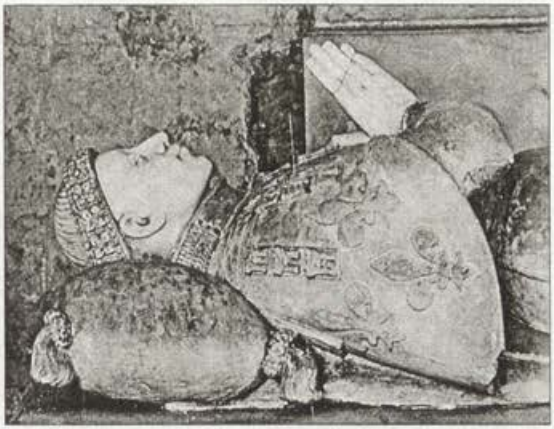

Обр. 6. *Надгробие на Шарл VII, втора половина на XV в., Франция.*
Fig. 6. *Burial of Charles VII, second half of 15th century, France.*

Обр. 7. *Избиване на младенците, стенопис, XIV в., Италия.*
Fig. 7. *Killing of youngsters, mural painting, 14th century, Italy.*

Обр. 8. *Рицари, платно, втора половина на XV в., Италия.*
Fig. 8. *Knights, canvass, second half of 15th century, Italy.*

Museum, Hungary Historical Museum, Kunsthistorisches Museum, Виена; Topkapu Sarayi muűzesi в Истанбул. При тях яките са доста по-дебели, двойно изплетени, в сравнение с останалите части на ризницата *(Обр. 10, 11)*. Това е закономерно, при условие че вратът и гърлото се явяват особено уязвими при една ръкопашна схватка. Попадението тук би било смъртоносно.

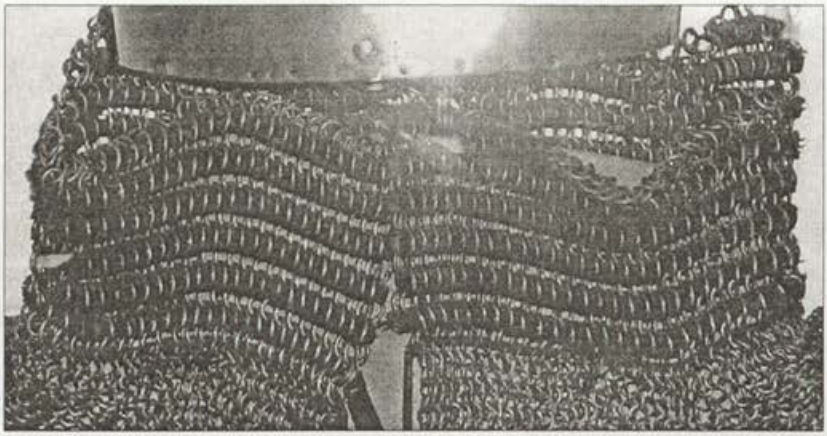

Обр. 9. *Яка на ризница, Оръжейна палата, Москва.*
Fig. 9. *Chain mail collar, Kremlin Armory, Moscow.*

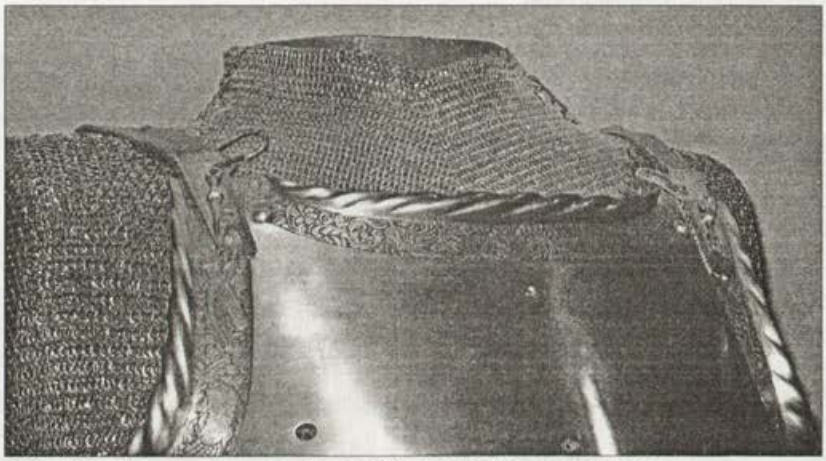

Обр. 10. *Яка на ризница, Kunsthistorisches Museum, Виена.*
Fig. 10. *Chain mail collar, Kunsthistorisches Museum, Vienna.*

Като подкрепа на идеята за по-късно добавяне на части от доспеха мога да посоча и ризница № 4493, съхраняваща се в Оръжейната палата в Москва (Гордеев 1954, 83–84). При нея ръкавите са добавени впоследствие, като са били взети от друга ризница.

Този процес не би трябвало да изглежда толкова странен, ако отчетем възможното дълго използване на ризниците, съпроводено несъмнено с повреди.

Общите белези и на двата доспеха не позволяват да ги поставя конкретно в дадена историческа епоха. На практика те са твърде консервативни и се срещат от Ранното Средновековие чак до XVIII–XIX в. (Аствацатурян 2002, 67–68; Кирпичников 1971, 13; Митько 2004, 178–182).

Като цяло плетените ризници от територията на България

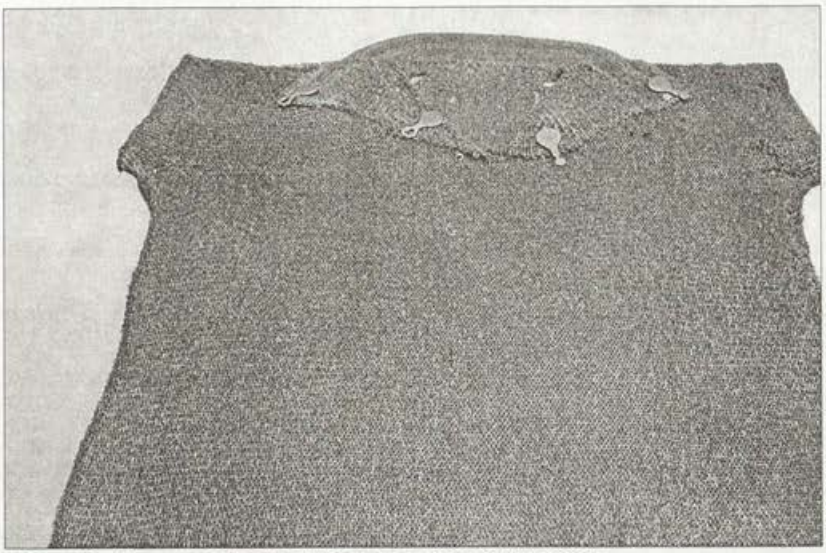

Обр. 11. *Ризница, Topkapu Sarayi müzesi, Истанбул.*
Fig. 11. *Chain mail, Topkapu Sarayi müzesi, Istanbul.*

се датират в периода на Първото и Второто Българско царство, при което акцентът пада върху XII–XIV в. (Витлянов 1996, 52; Николова 1974, 297–8). Струва ми се нелогично в музеите да има запазени няколко цели ризници от посочения период и нито една, която да се определя като по-късна. От гледна точка на корозията и човешката намеса би следвало от времето близко до нас да разполагаме с по-голямо количество артефакти.

В Черноморския регион през периода XV–XVIII в. плетени ризници масово използват османците, татарите, народите на Кавказ, в по-далечен план – поляци, руснаци, унгарци (Аствацатурян 2002, 67–68; Гордеев 1954, 83–84; Шеляпина, Панова, Авдусина, 1979, 222–225; Чахкиев, Нарожный 1990, 128–135). Това като цяло може да намери обяснение в по-архаичните бойни традиции, отдаващи предимство на хладните оръжия, главно сечащите.

Във връзка с горе написаното допускам, че ризниците от РИМ–В. Търново принадлежат на османската епоха, без да може да се посочи по-точна датировка.

ЛИТЕРАТУРА:

Аствацатурян 2002: Э. Г. Аствацатурян. Турецкое оружие. Санкт-Петербург. 2002.

Витлянов 1996: С. Витлянов. Старобългарското въоръжение. С. 1996.

Гордеев 1954: Н. В. Гордеев. Русский оборонительный доспех. Государственная Оружейная палата Московского кремля. М., 1954.

Кирпичников 1971: А. Н. Кирпичников. Древноруское оружие. 3. САИ, Е1-36. Л., 1971.

Митько 2004: О. А. Митько. Военное дело народов Сибири и Централной Азии. Новосибирск. 2004.

Николова 1974: Я. Николова. Домашният бит и въоръжението в двореца на Царевец според археологическия материал. – В: Царевград Търнов, т. 2, С., 1974.

Шеляпина, Панова, Авдусина 1972: Н. С. Шеляпина, Т. Д. Панова, Т. Д. Авдусина. Предметы воинского снаряжения и оружие из раскопок в Московском Кремле. СА, 79, 2.

Чахкиев, Нарожный 1990: Д. Ю. Чахкиев, Е. И. Нарожный. Погребение знатного горского воина из селения Верхний Алкун. – В: Военное дело древнего и средневекового населения Северной и Центральной Азии. Новосибирск. 1990, 128 – 135.

Borg 1979: A. Borg. Arms and armory in Britain. London. 1979.

Bishop, Coultson 1993: M. C. Bishop., J. C. N. Coultson. Roman Military Equipment from the Punic Wars to the fall of Rome. London, 1993.

Connolly 1998: P. Connolly. Greece and Rome at War. London, 1998.

Nicolle 1996: D. Nicolle. The armies of the Ottoman Turks 1300–1774. London, 1996.

Martin 1953: E. B. Martin. The mail-maker's technique. Antiquaries Journal, XXXIII, 1953.

Pfaffenbichler 1998: M. Pfaffenbichler. Armeros. Madrid. 1998.

Reid, Martin 1960: W. Reid., E. B. Martin. A habergeon of Westwale. Antiquaries Journal, XLC,1960, p. 47 – 57.

Russell Robinson 1967: H. Russell Robinson. Oriental armory. London. 1967.

CHAIN MAIL FROM THE EXPOSITION IN THE MUSEUM OF ARCHAEOLOGY IN VELIKO TARNOVO

Stanimir Dimitrov

Summary

The current survey is dedicated to three chain mails which are exposed at the Archaeological exhibition of the Museum in Veliko Tarnovo. The first chain mail has got a number № 757c/TOM and it was accepted at the museum as something which was bought by a private person. It is a kind of clothe made of iron wire with short sleeves, high collar and a tear made for easier dressing on. At the bottom of this clothes there is a tear which is in front of and at the back of the dress and that is the easiest way to move and ride the horse. The size of the armour because of its essence is rather incorrect. The length is 85cm. the width of the shoulders is 114 cm and down it is 67 cm. The length of the sleeves is 45 cm the width of the lower edge is 32 cm. The square tear for of the neck is 19 cm deep and 11 cm wide. The collar which was buttoned at the front after putting on the chain mail is 24 cm wide in its base and 11 cm high. The number of the rings the chain mail is made of is approximately 43000 and it weighs 9,5 kilos. The second chain mail has got the number of KBП37c and it is property of Museum of History in Svishtov. Similarly to the first one, it is a short-sleeved clothes made of steel rings. The shoulder length is 81 cm and the hips length is 57 cm. There are two tears at the bottom. One of it which is 17 cm long in front and the other one, at the back, is 9 cm. The sleeves are 25 cm long and 21 cm wide. The chain mail has got a collar which is 6 cm high and is made of bigger rings like these of the sleeves. There is a tear of 20cm. at the breast for easier putting the armour on. The rings of the front are 0,9 cm. in diameter and 0,1 cm thick. The approximate number of the rings is about 31000 and the weight is 7 kg. Doubtlessly these two chain mails belong to the mediaeval epoch. It will be more difficult to be sure about the time because of two main reasons. The two chain mails have got a couple of common details which gave the idea for a synchrony of their manufacturing. They are short-sleeved, reaching the elbow or higher up. As a whole you can see these characteristics in the ringed chain mails from Europe and from the East. As a whole on the contrary the European chain mails are characterised by long sleeves, even during 13th Century, they started using extra details guarding the arms.As a whole the woven chain mails from Bulgaria date back from the First and the Second Bulgarian Kingdoms with the accent being on 12th-14th Century. It seems that it is illogical to have such chain mails at the museums and none of these to be from a later period. According to the corrosion and the human inference it seems logical that we must have more artifacts. At The Black Sea Region during the period of 15th-18th Century such kind of chain mails were used by the Turks, Tatars,

Caucassians, the Poles, the Russians and the Hungarians. As a whole you can see some facts explaining this in more archaic traditions which gave forwardness of the guns mainly the cutting.